

Др Радомир Ивановић

ПАРАЛЕЛИЗМИ У ПОЕЗИЈИ КОСТЕ РАЦИНА, НИКОЛЕ ВАПЦАРОВА И КОЛЕТА НЕДЕЛКОВСКОГ

Димитру Бошкову

Поезија Косте Рацина, Николе Вапцарова и Колета Неделковског може се поделити у три тематска круга. Први обухвата песме са историјском тематиком и мотивиком, други са социјалном, а трећи је посвећен песниковој интими¹). Највећи део песама припада првом и другом кругу, јер је та врста тематике најнепосредније доприносила актуелизацији егзистенцијалних проблема. Она је уједно помагала формирању новог читалачког staleжа, обнови вере у уметност и њену нову ангажованост. То показује да су песници веома водили рачуна о комуникативној моћи поезије, настојећи да ни једно књижевно остварење не остане без одјека. Питање рецепције књижевног дела за њих је питање од прворазредне важности. То је, уједно, и једна од специфичности међуратне македонске књижевности.

Такво опредељење увећавало је стваралачку одговорност, и појединачну и скупну, будући да су они припадали покрету социјалне (пролетерске) литературе. Настојање песника да буду прихваћени у сопственој средини, а потом и много шире, показује да су истовремено пажњу посвећивали регионалном и универзалном, индивидуалном и социјалном, националном и интернационалном (интернационализам је исказан у песмама као што су: »Челичном строју« и »Ватромет« Рацина, као и песмама »Епоха«, »Хроника«, »Реферат«, »Мајка« и путопису »На отвореном мору« Вапцарова).

Захваљујући универзалном значењу, поетски опуси Рацина (преведеног на 35 језика) и Вапцарова (на 45 језика²) лако се усвајају у другим националним књижевностима. Ова два песника бунта, патње и чежње за кратко време постала су део светске пролетерске револуционарне поезије. Њихова поезија показује алтруизам и оптимизам (у песмама »Копачи« Рацина, »Вера« и »Предвестување« Вапцарова и »Стачка« Неделковског). Песници су добро познавали и дубоко усвојили револуционарну мисао Гоцета Делчева: »Јас го разбирам светот единствено како поле за културна соработка«, што се може видети и по њиховим литерарним симпатијама (Крлежа, Цесарец, нарочито Ботев³), Вазов, Славејков и Смирненски⁴).

С обзиром да је њихова поезија увек намењена некоме (Вапцаров то истиче у насловима циклуса: »Песни за човекот«, »Песни за татковината«, »Песни за една земја«, они најчешће бирају форму драмског дијалога (»Балада за непознатиот Раџина, »Песма за човекот« Вапцарова и »Младост попарена« Неделковског су изразити примери). Дијалог са сабеседником присутан је у свакој од песама, чиме је показан утицај усмене народне поезије.⁵⁾ Песникова сугестивност, међутим, не зависи само од поетолошких опредељења, те је јасно што се у песничком опусу Раџина, Вапцарова и Неделковског могу срести песме које немају неопходну поетску сугестивност. Научно заснована анализа захтева вредновање појединих књижевних остварења која су нам оставили у наслеђе, с обзиром да су се Раџин и Вапцаров, у критичким чланцима и студијама, залагали за вредновање (Вапцаров депоетизацију назива »губитком лирике«).

По њиховом мишљењу, поезија се мора бавити средишњим и суштинским питањима егзистенције, мора постићи пуну истинитост приказивања. Песници су експлицитно (у разговорима, критичким и публицистичким чланцима, кореспонденцији⁶⁾ и имплицитно (у неким од песама) истицали као надредно опредељење — **искреност** (бити на »ти« са својим читаоцем, како би рекао Вапцаров). Сва њихова поезија и јесте — велика лирска исповест. Зато у њиховим песмама нема »нејасне метафорике« (у расправи о језику и стилу Вапцарова Радослав Мутафчиев је утврдио да 80% чини тзв. »неутрална лексика«). Но, ово у основи позитивно опредељење понекад је осиромашивало њихова поетска остварења, јер је осиромашиван контекст, односно осиромашиван је онај, честим променама подложен однос текста и контекста, о коме лудично пише Михаил Бахтин у раду »Проблем граница текста и контекста«.

Тако се на основу појединих поетолошких премиса, можда и не сасвим без тешкоћа, може конституисати поетика Раџина, Вапцарова и Неделковског. Конституисање свакако олакшавају бројни лирски паралелизми помоћу којих лако можемо да откријемо неке тајне њихових стваралачких лабораторија. Сва три песника показују непрекидно тежњу ка »овладавању књижевним мајсторством«. Та жеља се огледа у личном незадовољству оствареним, у бројним дорадама и допунама песама, у тежњи ка савршењенијем уметничком изразу. Сачуване варијанте појединих песама (постоји неколико варијаната Раџинове песме »Тутуноберачите«) сведоче о песничком настојању да обогати самостална значења и звучења поједине песме, строфе или речи. Позната је Вапцарова крилатица: »Секој збор има свој акценат«. Раџин је такође водио рачуна о свакој речи у реченици, о њиховом редоследу, Пријатељима је говорио: »Тако неизабрана реч упропаста стих и песму«. Неделковски је страстан сакупуљач непознатих речи у народној лексици. То је, са једне стране, сведочанство општих опредељења, исказиваних у другој фази поетике покрета социјалне (пролетерске) литературе, а са друге стране то говори и о међусобном утицају једног песника на другог, с обзиром да су били блиски пријатељи. Интервенција у коначном облику песме било је много више него што о томе сведоче савременици⁷⁾ (песме »Комитска« Вапцарова и »Рането срце« Неделковског испеване су у духу и ритму Раџинове поезије).

2.

У тематски и версификационо разноврсном опусу Николе Вапцарова налазимо неколико песама на основу којих закључујемо да је песник сматрао како и сама сврха поезије може бити њен предмет. У том смислу илустративне су његове песме: »Вера«, »Романтика«, »Песна за човекот«, »Пу-

шкин», «Песна» («Вражје око гора реже»), «Реферат», «Зборови», «Историја», «Рибарски живот», «Ботев», «Ars poetica» и «Не, сега не е за поезија». Последњом песмом песник не ипишује само сопствено животно и стваралачко верују, него и верују својих песничких другова и сабораца:

**»И забележуваш тогаш со ужас:
не со мастило, си пишувал со крв«.**

У поменутих песмама, као и у критичким и публицистичким радовима, Вапцаров укажује на неке карактеристике које мора садржати свака аутентична песма, сваки песнички опус. То је, пре свега, «конкретни хуманизам» и солидарност са свим страдалницима света, најсугестивније исказана песмама «Вера», «Песна за човекот» и «Предвестување». Та се вера икажује декларативно, са обновљеним романтичним патосом, (у песмама «Романтика» и «Песна за човекот»). Песник предвиђа будућност. Сматра да ће, уз помоћ високо развијене технике, човек потчинити себи природу, револуционисати свет и свест и створити могућност за остварење Марксове визије света да ће се сви бавити уметношћу).

ПЕРА

У поменутих песмама Вапцаров често употребљава синтагму «ново време» Широка је круг значења која обухвата ова синтагма. Песник се, пре свега, залаже за нову уметност и нов начин мишљења. При томе он изричито мисли на дијалектички начин мишљења, без обзира на то да ли је у питању еидетски или логичко-дискурзивни. Синтагма «ново време» може се узети као синоним за «модерну уметност», јер она неминовно претпоставља усавршавање уметничког израза. Она такође претпоставља и хуманизацију уметности, те је схватљиво што свако уметничко стварање уједно подразумева и «радост стварања». Рацин, Вапцаров и Неделковски својим стваралаштвом ипишују — химну раду. Они поседују велику радну енергију и свесни су чињенице да је за стварање нове уметности потребан велики интелектуални и креативни напор. Стваралачки процес обухвата више сфера човекове личности, те је отуда схватљиво што се често у креативном чину спајају етички и естетички чин:

**»Да, пишеме.
Пишеме верно и чесно,
бидејќи животот нè гмечи.
Туку, колкумина
од нас напишале песни
за оној работник
нечуен,
којшто се пружа
в кревет без мисла,
туку во сонот кошмарен
мисли за Охрид,
за кајчето мисли
што в детство
го терал?**

**Затоа народот
со нас е на »Вие« —
и не нè има
за свои и за блиски.
Длабоко в срце
мака тој крие
и нè погледнува
малку од ниско«.**

(»Реферат«)

Због повећане одговорности песника и поезије, он се мора надахњивати на правим изворима инспирације. Њих мора изабрати већ у иницијалној фази настајања песме. У песми »Ботев« Вапцаров непосредно сведочи о одсуству аутентичне инспирације. То мучно стање, у коме се често стваралац нађе, он дочарава стиховима који уједно омогућују да пратимо процес настајања песме и да одгонетнемо бар неку загонетку из психологије стварања:

»Не доаѓа ништо.
Беспатната мисла
поматена скита.
Во градите — пекол.
Престанувам, збунет,
листовите чисти
ги фрлам со воздив
и викнувам:
— Нејќе!«

ПОВЕЌА
ОКРЕВА

Сасвим је извесно да инспирацију песник мора пронаћи у животу, у низу реалија којима је окружен. Ту ће мисао он поновити више пута, залажући се за тзв. »конкретну поезију«. У драми *Девети талас* вајар Андреј објављује свој стваралачки credo: »И зошто да ги ловам образите од воздухот, на земјата ги има достатно«. Са њом се поново среќаме у песми »Писмо« (»Ги памтиш ли«):

»Да знаеш колку живот го сакам
и колку јас
ги замразив химерите«.

То покажује да су неке идеје — водиље, опседантне литерарне теме и мотиве песници исказивали у различитим књижевним родовима и жанровима (такав је случај са мотивом песме »Гутуноберачите« и приповетке »Берачи дувана« К. Рацина). Једна од таквих идеја Вапцарова је да је песник, у зависности од талента и образовања, граѓанске и стваралачке храбрости, само један у строју бораца за људско достоинство и добро, и да је негова превасходна улога да служи уметности онолико колико му животне околности дозвољавају (»Претсмртно«). Ту законитост афирмисања националне књижевности Рацин овако дефинише: »Објективните услови во који денеска мора да работи и да живее современиот писател на Повардарјето особено се тешки, многу комплицирани и мачно совладливи. Тој мора да го издржи не само стократно тешкиот напор при изградувањето на една нова и напредна книжевност во околностите на една многу стесната културна средина, на многу сиромашно или скоро никакво пишано книжевно наследство, опрен единствено врз својата фанатична воља и добронамерната помош од луѓето со напредни спаќања, — туку мора да ја издржи и комбинирана навала од противникот, што си то присвојува пра издржи и комвото на историска тапија врз срцето и свеста на народот од Повардарјето«.

О природи и судбини поезије проговориле је К. Неделковски у два успешна песмама: »Чичко ми« (посвешеној стрицу Милану Војницилији, 1875—1939, такође песнику и емигранту, аутору необјавлене збирке поезије *Под тубим небом*), »Друга песма« (из поеме *Пеш по светот*) и »На поетот«. Мада Вапцаров и Неделковски говоре о истој функцији — поезије, очигледно је код Вапцарова она схваћена много шире и флексибилније. Неделковски у песми види знамен целокупног националног живота. Она је, по њему, неуништиви белег који надтрајава заборав и сведочи о националном иденти-

тету. У трима наведеним песмама и деловима других песама Неделковски варира исту мисао: о песми као симболу македонског народа и о песми као сведочанству његове борбености. У таквој песничковој визији песник и песма имају само један задатак:

**»Пеј, о братко, пеј за народ,
и му песни бурни дај,
та са мок да урне сводот
од ропство над роден крај«.**

Песник се идентификује са народом у испуњавању историјског задатка. У таквим околностима песма је бојни поклич и као да представља колективни чин. Постоји континуитет певања:

**»Но само една песна ти знаеш —
векови што ја пеале — пеат,
и сега в будно срце ја пазиш:
тирани в борба за да ги згазиш«
(»1941«),**

или:

**»Та Шар и Пирин дружно да викнат
родната песна в небеси темни
и бурниот Егеј — на век да плиска
тешкиот глас на новите химни«.
(»Глас од Македонија«)**

Последња песма Неделковског испевана је у духу антологијске песме Вапцарова »Земља«.

Савремена поезија мора показивати истовремено интересовање за живи део прошлости, који може служити као сведочанство континуитета и путоказ за будућност. У питању је, пре свега, богато књижевно и културно наслеђе сачувано у народним предањима и легендама, као у драгоценим скриваницама. О томе Вапцаров пише:

**»А в Прилеп се скриени
во мовот на спилите
легенди што нè чекаат,
легенди наши.
Откриј ја со рака
кората на мракот
пиши,
и не се плаши«**

(»Реферат«).

Поезијом песник обелодањује истину, отклања историјске заблуде, а његов опус служи као путоказ новом стваралаштву. Стога у поезији Рацина, Вапцарова и Неделковског налазимо много заједничких симбола (крв, слобода, смрт, небо, аргат, фабрика, талас, кућа, машина, бол, јунак, муња). Меѓу њима често налазимо **светлост** као симбол нових дана, победе добра над злом (песма »Копачите« Рацина, Не плашите се деца« Вапцарова и »Стачка« Неделковског). И када је пренаглашена функција коју песник индивидуално може да оствари у извршавању историјских задатака, и када у песми налазимо »социјални патос« или »поетску реторику«, која је резултат песничког неискүства, сүвише наглашене тенденције, и када у песми нађемо епски или епско-лирски слој непримерен структури песме, унету анегдоту (»Песна за човекот« Вапцарова и »Младост попарена« Неделковског), варирање одребене тематике и мотивике, као и бројне друге недостатке, чији би списак могао бити лако проширен у обухватнијој и другачије конципираној анализи, — очевидно се пока-

зује да песникова очекивања од поезије нису била неоспована, јер се без њиховог стваралачког доприноса и њихових мисли о књижевности тешко може замислити тако брз развој савремене македонске књижевности.

3.

С обзиром да је »македонска тема« у поезији К. Рацина, Н. Вапцарова и К. Неделковског посвећена најближим историјским збивањима (какав представља Илинденски устанак и догађаји везани за њега), то је схватљиво што је дошло до тематске и мотивске подударности у њиховој поезији. Сличан је случај и са песмама које су посвећене догађајима и личностима из давне историјске прошлости (Марку Краљевићу, на пример), као и оним историјским збивањима која су у току (шпанском грађанском рату и најезди фашизма у Европи).

ПОРЕДА

У седмој песми лирске целине »На Струга дуќан да нам« Рацин исписује катрен:

**»Наточи вино крваво!
Наточи на вересија!
Донеси да ја коваме
На Крали Марка сабјата!«,**

а Папцаров у уводном катрену песме »Марко Крале«:

**»Стани Марко, стани да се бориш
со тешката боздугана твоја.
До три јата челични, од зори
Над Балканот веќе триж се ројат.«**

Песма Вапцарова садржи развијену идеју о потреби борбе против сваког завојевача, а утисак је појачан финим хуморно-ироничном игтонацијом о сукобу два времена, оличена у два оружја — буздовану и тенку. Кругу песама са историјском тематиком припада недовршена Рацинова поема »Сандански« и песме Вапцарова попут »Ел-тепске«. Понекад се сродност огледа и на формалном плану (у метру и ритму), у оној општој атмосфери организације песме која буди асоцијације о сродним стваралачким поступцима упоредити песме »Тамо, горе« К. Рацина и »Комитска« Н. Вапцарова).

Садржајно богата песма Вапцарова »Илинденска« показује песникову способност да у неколико строфа лирски транспонује широку тематику и да истовремено оствари неколико значајних идеја у њој. Насупрот оном малом броју песама у којима налазимо наративне наносе, у овим песмама је песник показао моћ кондензације текста (Д. Митрев с правом указује на сажетост форме. За песме Вапцарова он каже да »никада нису епске« и да се »примају као поеме«). Процес сажимања показује се у формално савршеној, четвртој целини »Песме прве« К. Неделковског (из поеме »Пеш по светот). Поређењем ових двеју песама лако је установити да се оба песника залажу за исту идеју, с напоменом да је Вапцаров, разлисталом строфиком, непосреднији у сликању историјског конфликта и описаних збивања:

**»Многумина ти нема, но, не липам јас, чу ли?
Ке дојдат друѓи, среде дим и жарез.
Глеј в овој тука. Знај: тој е Питу Гули,
а ти? Ти, секако си Карев« ...**

»Илинденска«),⁸

док Неделковски у већој мери користи лирску дескрипцију и наратију:

**»Екнале, пиштат в темнина,
два света век наттегнуат,
као да бура в планина
борба со простор повела«
(»Песна прва«).**

Исте разлоге наводе оба песника када су у питању узроци пропасти Крушевске републике. Вапцаров у уводу »Илинденске« каже:

**»Вината не беше наша,
таа кај друг се крие,
и туѓи прсти тогаш
стотонска вина сторија!«,**

а Неделковски, у завршном катрену, пошто је претходна два посветио Борчету Петрову и Гоцету Делчеву, смешта поенту ове лирске целине:

**»Дваица бевте јунаци —
гени од род народен,
пуштивте страни трговци
во срам да врлат Илинден«.**

Сродност стваралачких поступака двају песника не треба тумачити само истоветношћу тематике, него и непосредним утицајем који је старији, образованији и надаренији Вапцаров имао на Неделковског (познато је да је Неделковски пре објављивања збирке поезије знатно поправљао и допуњавао већ објављене песме и да му је у томе послу свесрдно помагао Вапцаров).

У песмама са историјском тематиком песници се изјашњавају о историјској прошлости македонског народа. То се нарочито види у циклусу Вапцарова »Песни за татковината« (»Татковина«, »Земја«, »Комитска«, »Песна«, »Татковина имам« и »Ел-тепска«)⁹. У том погледу нема никаквих недоумица. На неке нетачне и произвољне интерпретације у бугарској науци о књижевности скренуо је пажњу Димитар Митрев у огледу »Околу еден зборник за Вапцаров«, као и у другим прилозима, указујући на критичке коментаре песме »Земја«. Пре него што читаоцу понуди нов коментар Митрев оспорава мишљења Христа Радевског, Д. Б. Митова и Владимира Василева.¹⁰

И припадност међународном радничком покрету видно је утицала на процес настајања појединих песама. Сва три песника су својом поезијом указивала на опасност од надирећег фашизма у Шпанији и Европи. Тај став ће највише простора добити у циклусу Вапцарова »Песни за една земја« (»Шпанија«, »Сон«, »Песна за другарот«, »Песна за жена« и »Писмо«), у њима се још једном доказује интернационализам. То је видно у дистиху песме Вапцарова »Шпанија«:

**»Но за мене си судба денес.
И моја иднина си ти«.**

Историјска тематика свакако је допринела стварању низа изузетно надахнутих песама, какве су »Смрт астуријског рудара« и »Балада о стопи« К. Рацина, као и веома успела песма »1941« К. Неделковског.

Лирски паралелизми могу се без тешкоћа пронаћи у свим поменутих песмама тројице песника, а највидније се показује у песмама »Смрт астуријског рудара« Рацина и »Шпанија« Вапцарова. Крв, страдалаштво, смрт, херојство — то су основни симболи. Песме су рабене најчешће експресионистичким маниром. У њима срећемо снажну симболистичку пројекцију. Рацин пева:

»Крв топла, румена — бакцили ТБЦ —
гнојаво расточена крв
румено блиједа, с иструљелим комадима плућа
натопила је мокре ходнике лагуна
и црвено обојила стопе.
Талила је црно, крваво злато!
Црно крваво злато из гнојаво расточене крви и
зноја
Црно крваво злато мојим бијелим господарима
витезима из Ла Манче и дивне земље Шпаније!«

Вапцаров као да наставља започету песму:

»Спиј, другар мој, спиј мирно сега
под знамиња и бодлив тел;
ке мене твојта крв во мојта
и потоа во светот цел.

И таа крв, глеј — веќе тече
по фабрики, од град до град,
ги буди, движи и ги влече
и селата кон денот злат

на упоритата ни надеж
на смелоста, на трудот црн,
на грубата и мокна радост
и на слободата во крв«.

Висок степен сродности покажују песме »Балада о стопа« Рацина и »1941« Неделковског. У Рациновој поезији симбол стопа заузима посебно место. У том симболу песник види највећу опасност за човечанство. Стопа је синоним смрти (фашизма):

»А стопа иде даље и тапка
кроз локве крви гази и шљапка
кроз лешеве цврчи, кроз месо и гној
и крвава и гнојна гази ти на врат
и крвава и гнојна притиска ти мир
кроз јаву, кроз сан
у јутро, у дан.

Ослушни, прислони уво на било дана —
Ох, чујеш ли, чујеш ли њен проклети тутан
мукли?»

Неделковски у претпоследњем катрену поетски обликује, мање снажно али такође сугестивно, исту мисао:

»Ете, о свете, погледај — идат
тирани нови крв да ти пијат,
со бујни химни в сон да те стават
со тешки лаги за да те ранат«.

По свему судећи, Рацин, Вапцаров и Неделковски су у овом догађају открили не само врело аутентичне инспирације него су истовремено успели да напишу песме које, у жељи да их одвојимо од осталих, најчешће називамо антоло-гијским.

4.

Песме са социјалном тематиком (»Синови гладн«, »Из фабрике«, »У предвечерје«, »Бити човек«, »Челичном строју«, »Вагромет«, »Смрт астуријског рудара« и »Балада о стопи«) Рацин је објављивао и на српскохрватском језику. У њима је видио инспирисан лириком двају хрватских и југословен-

ских песника — Аугуста Цесарца и Мирослава Крлеже.¹¹ Како је и број песама са овом тематиком у опусу Н. Вапцарова велики («Спомен», «Писмо», «Ги паметиш ли»), «Пимо» («Мајко»), «Химна», «Фабрика», «Романтика» и друге) то је схватљиво што у овом тематском кругу налазимо највећи број лирских паралелизама. Бројност и карактеристике тих паралелизама заслужују посебну студију.

Песме овог тематског круга посвећене су урбаној и руралној средини. Оне имају локални колорит, али је доминантан универзални исказ. Овим жанром песници универзализују тематику и мотивику. Постоји потпуна сагланост Рацина и Вапцарова у односу према транспонованој животној грађи, али се у неким од песама могу установити и битније разлике. Вапцаров је дубље проникао у психологију урбане средине, док је Рацину рурална средина блискија. Песма «Химна» Вапцарова и «Проштавање» Рацина показују два супротстављена виђења урбане средине. Вапцаров осећа град својим билом, нарочито у песмама «Кино», «Еден слеп» и «Химна»:

**»Град огромен, со покрив свезден
и сонца електрични без број,
ги распнал вратите и везден
ги мами своите деца в строј.**

**Во тебе гори и се раѓа
на еден народ стремеж, зов.
И в секој камен, сека зграда —
се раѓа бодар живот нов.**

**Град огромен, од бетон град,
со срце бетонско сал едно!
Ко животот е вечно млад
и чекори се напред вредно».**

Насупрот таквој визији, Рацин у урбаној средини види извор зла:

**»Белград е ламња, во Белград ја роб
снага по туѓи палати оставам,
снага во ўсти несити клавам,
и дома — дома неке се вратам«
(»Проштавање«).**

Прави извор Рацинове лиричности потече тек у додиру са руралном средином, или у супротстављању руралне и урбане средине. Такав је случај са песмом «Ленка». Насупрот песмама са социјалном тематиком, објављиваним на српско-хрватском језику, у којима доминира идеја, у песмама овог жанра на македонском језику доминира **песничка слика**. То значи да је Рацин употребљавао различите стваралачке поступке и песничке реквизите, водећи рачуна о пријему песме, врсти рецепијената и уметничком доживљају (о томе сведочи мото овој песни, као и податак да се она може певати на мелодију македонске народне песме «Биљана платно белеше»).

Рацин развија песничку слику на антитетској основи:

»Прва година помина
грутка в срцето и' легна
втора година намина
болест ја в гради искина.
Трета година земјата
на Ленка покри снагата«.

(»Ленка«),

док код Вапцарова нема развијене слике, нема сукцесија познате у лирској народној поезији:

ПОВЕЉА

»Оддалекну
темјанужен дах
носеше небото јасно.
Внатре, пак, беше мрак
и мошне тешка беше
легнала проза«.

(»Спомен«)

Највећи степен тематске сродности покажују песме посвећене фабрици и машинама, обесправљеном гиганту - раднику који мења свет, јер иза њега стоје милиони (позната је рациновска »оријашка мисао Коначне Промене«). Рацин у поеми »Ватромет« исписује надахнути стих »Минирана је сабласт бога Тишине и Реда а Вапцаров у песни »Еден слеп« стихове:

»Зашто,

кога је миниран светот
со нова идејна јатка«.

Рацин пева химну челичном строју у истоименој песни, а Вапцаров види нову романтику у машини која служи човеку и зближава човечанство. Нови човек гради нови свет »мишицом, гвоздем и муњом«, како каже Рацин у »Ватромету«. У неким од песама исказана је најжешћа друштвена критика и протест против нељудског израбљивања и уништавања човекове личне и породичне среће. Рацин записује »У предвечерје«:

»Тај грч у болу наших тела,
тај плач у зноју оловних капи,
и умирање болно уз челични строј«,

затим у »Челичном строју«:

»Прљави, масни, гадни
диви у ходу
слепи у мржњи —
даћемо правац
Хаосу, прљавијем од нас!«,

док Вапцаров у »Фабрици« наводи стихове:

»Фабрико, на толку луѓе
болко ледна,
од труд црн оцрнети се тие,
неуморно во тебе срце едно
во иљада други срце
бие!«

Њихов протест истовремено садржи и визију будућности песма »Ке градиме фабрика« Вапцарова). У њима се показује »драмски интензитет лирског конфликта«, будући да су оба песника настојала да избегну тематску, стилску и језичку монотонију.

Пример изразите тематске сродности пружају песме »До еден работник« Рацина и »Работник« Неделковског. Мада до сада није утврђен непосредан утицај Рацина на Неделковског, судећи по времену објављивања двеју песама могло би бити речи о таквом утицају. »До еден работник« је прва Рацинова песма објављена на македонском језику (у загребачком часопису »Књижевник«, год. IX, бр. 4, 1936, стр. 178). Она представља прераду песме »Бити човек« (објављене на српскохрватском језику у сарајевској »Снази«, год. III, бр. 7, 1930, стр. 95). Песма Неделковског »Работник« настала је доцније, а први пут је објављена у збирци М'скавици, 1940. У обе песме доминира социјални бунт:

**»Работник — патник:
да немаш ништо, да страдаш за сичко —
а ти и твоите браќа да праите се!
Палати да праиш
да живееш у изба —
од лулка до гроб
да бидеш роб«**

у песми »До еден работник«, а у песми »Работник«:

**»Се така се м'кнам
парталав — кален,
се така го тегнам
животот жален.**

— — — — —

**До кога ли вака
шепот без екот?
Па доста сме, браќа,
робја на векот«.**

У овај тематски круг могли бисмо убројати и неке песме које су настале на основу литерарних асоцијација, каква је, на пример, песма Вапцарова »Горки«.

Песма »Предвестување« Н. Вапцарова сачувана је у песниковој заоставштини и објављена постхумно¹²). По основној идеји она је блиска Рациновој песми »Копачите«. Рацинова песма је развијенија. Она садржи више упечатљивих поетских слика, што је навело Митрева да закључи: »Додека сликовитоста кај Рацин е секогаш, па и самите песни се јавуваат со функцијата на целосна метафоричност во изразувањето на едно основно чувство«. Обе песме су прожете оптимизмом. У њиховом финалу налазимо **светлост** као симбол, односно **светао дан** који је синоним за коначну слободу:

**»Се к' ти ноќта црна!
Се рути карпа — мрак!
И пегли в село пеат
и зората се зори —
над карпа в крв се мие
и темнината пије
силно
СВЕТНАЛ
ДЕН!«**

(»Копачите«),

потом код Вапшарова:

»Ја плиснаа низ родните планини,
И не напразно тие с'крв ги поеја
Незнајните осои и пољани,
о не напразно, Татковино, се бореа.

Јас верувам, мајко, — мал и слаб поет,
Јас верувам, ќе дојде СВЕТОЛ ДЕН,
Но јас ќе бидам само силџета
И црна ноќ ќе биде покрај мене».

(Предвестување«).

Сличан пример налазимо у песни «Скитник» Неделковског:

»Лејте, очи, с'зи жешки,
гини, срце, в рани тешки!
Роб ќе стане, ДЕН КЕ СВЕТНЕ,
младост пуста в крв ќе летне!»

✱

Трећи тематски круг обухвата интимистичку лирику. У њему налазимо најмањи број лирских паралелизама. Истина, мимџиозна књижевна анализа је отежана због тога што је понекад веома тешко одвојити интимистичку од социјалне лирике. Велики је број песама у којима долази до интерферирања ова два лирска жанра. Такве су Рапинове песме: »Денови«, »Простгавање«, неке од песама у циклусу »На Струга дукан да имам« и »Синови глади«, као и песма Неделковског »Раткина невоља«. До интерферирања долази и у поезији Вапшарова. У одређеном броју песама он демонстрира способност да на уском простору, од неколико стихова, трансформише један мотив у други, да га интерполира или да брзо смени један мотив другим.

Патња, самотовање и страдање су заједнички мотиви у поезији Рапина, Вапшарова и Неделковског. Као пример могу да послужат: прва песма »Елегии за тебе« Рапина, »Носталгија« Вапшарова и »Скитник« Неделковског. Ове песме као да је списивала иста песничка рука.¹³ За разлику од поезије сплина у грабанској поезији, овде се излаз из меланхолије и пвстоте живота тражи у племенитом жртвовању за узвишене, заједничке идеале. У почетним сликама доминира патња и тегоба живљења:

»Одев со глава замаен
наведнат мотв. зачмаен,
одев со грутка во срце
и каракамен на гради«

(»Елегии за тебе«, 1).

Код Вапшарова је идентично расположење лирски проицирано:

»А тешко, болно на душава ми е,
Разлеано в глава олово ми гори,
Ко облак црн во небото свиен
Жал длабока, Татковино, ме мори».

(»Носталгија«),

Лирска исповест Неделковског ближа је Рацину:

»Везден одам, везден траам,
везден в судни маки чмаам...
Глава веднам... С' зи леам
и сред лути рани тлеам.
Блиска рода нигде немам,
ни при живи дел да земам:
Немам либе... Гори младост...
Дни се нижат в страшна гладост«

(»Скитник«).

Као што се види по наслову песме »Скитник« Неделковског, ово осећање изазвано је странствовањем и отуђењем песника. Но, узроци оваквим осећањима могу бити и сасвим друге природе. Вапшаров на почетку песме исписује програмски дистих (»Клет несрећник зар в туѓина дална // ќе го барам загубениот рај?«). Рацин проширује слику укључујући тајно шуморење природе која саосећа са лирским јунаком. Вапшаров евоцира рој успомена из најранијег детињства. Исцвише кондензована, песма Неделковског нема тај средишни део, будући да је састављена само од три катрена. Младост песникова је посвећена отаџбини. Такав је и финалне Рацинове песме »Татунчо«:

»Ако млади си години
по друмишта, по патишта
в младост горка распосејав —
погледни ми право в очи:
ти ли беше што пееше
„Ајдџтин мајка не рани“...«

Исту идеју садржи и финале песме »Носталгија« Вапшарова:

»А знам... знам, душа не ќе трае
Подалеку од твојто небо да е,
Но мојот дух над тебе ќе се таи
Со маките на народ еден цел«.

Неделковски у истом тону завршава песму »Скитник«:

»Лејте, очи, с' зи жешки,
гини, срце, в рани тешки!
Роб ќе стане, ден ќе светне,
младост пушта в крв ќе летне!«

Песма делује интегрално свим својим значењем и звучењем и ту чињеницу треба непрекидно имати на уму при свакој врсти примењене анализе. Такође би требало имати на уму и бројне индивидуалне особености сваког од заступљених песника. У њиховој поезији би минучиозна анализа указала на многе друге врсте лирских паралелизама, не само у области којима смо се бавили, него и у онима које недостају овој анализи.¹⁴⁾ Сва та аналитичка истраживања, надамо се, само би још потпуније и аргументованије поткрепила саопштене закључке и мишљења, с обзиром да су сродности у поезији и поезији Рацина, Вапшарова и Неделковског више подразумеване но што су модерно заснованом анализом испитиване и доказиване. Критичко издање њихових сабраних дела увелико би олакшало тај посао.

Б Е Л Е Ш К Е

※

1) Књижевне радове Рацин (1908—1943) објављује од 1928. године. Најпре се јавио заједничком плакетом поезије 1932. (К. Рацин, А. Аксић, Ј. Борђевић: 1932. Песме. Скопље, 1932. У њој је Рацин заступљен поемом „Ватромет“, стр. 4—6), а потом је објавио и једину самосталну збирку поезије **Бели мугри** (Загреб. Штампарија Драгутина Шпулера у Самобору. 1939, стр. 31), која је убрзо стекла такву популарност да је у току другог светског рата доживела друго издање. После рата објављена је његова књига **Проза** („Кочо Рацин“, Скопље, 1952). Најпотпуније издање Рацинових дела приредио је Александар Спасов: **Кочо Рацин: Стихови и проза** («Кочо Рацин», Скопје, 1961, стр. 314+[4]).

ПРЕСТА

Вапцаров (1909—1942) такође објављује од 1928. године. За живота је објавио само лирски првенац **Моторни песни** (Софија, 1940). Постхумно је објављена збирка **Антологија** (Софија, 1946), збирка поезије за децу **Пролет**, а изведена је и публикована његова драма **Девети талас** (писана у периоду од 1932—1933, до 1935). Веома значајна књижевна заоставштина овог писца чува се у Софији, али, нажалост, још увек није публикована.

Неделковски (1912—1941) прву песму објављује 1938. године, у публикацији „Илустрација Илинден“. Лирски првенац **Мъскавци** публиковао је у Софији, 1940, а недуго потом, непосредно пред смрт, појавила се и друга збирка **Пешъ по светот. Стихотворения** (Софија, 1941).

О овим наведеним збиркама, у моменту објављивања писао је Д. Митрев.

2) Александар К. Нејман је у раду „Рацин на други језици« (»Литературен збор«, год. XXVII, књ. 3, 1980, стр. 41—45) утврдио да је Рацин до данас преведен на 35 језика.

3) Савременици сведоче да је Ботев био омиљени писац Рацина, Вапцарова и Неделковског. О томе сведочи песма Вапцарова „Ботев“. Завршни стихови говоре о песниковом одушевљењу Ботевим:

„Во животот гледај
и ете ти Ботев,
и ете ти цела поема“.

Ботева Рацин спомиње у студији „Драговитски богомили“: „Би можело без претерување да се рече дека поезијата на Ботев во поголемиот дел е народно-богомилска. Извесен интерес во тој правец покажа во поново време уште во „Пламен“ и А. Цесарец и М. Крлежа«. Страхил Тигов у књизи **Рацин во споменице на современјците** каже да је песник на јавним скупо-вима радо рецитовао народне песме, песме Хајнеа и Ботева, као и своје песме (стр. 41).

4) Д. Митрев је у студији о Вапцарову направил паралелу између Вапцарова и Смирненског. У огледу „Анализа на песната „Ленка“ од Кочо Рацин“ Блаже Конески говори о неким додирним тачкама у поезији Рацина и Смирненског.

5) Интересантан прилог о овој теми («Дијалогот во поезијата на Рацин») саопштио је Димитар Бошков на XVII „Ра-циновим сусретима“ у Титовом Велесу (1—3. X 1980).

6) Велики број докумената, неопходних за писање монографије о животу и делу тројице писаца, није сачуван, или није објављен. У условима илегалног рада, највећи део њихових писама морао је бити уништен. Преостали део се чува у спомен-музејима и приватним збиркама. Њихова кореспонденција није до данас у целини пуоликована, са потреоним коментарима. Изузетак донекле чини кореспонденција Вапцарова. Одревен орој писама је објављен и уврштен у избор из његових дела.

7) Савременици (Д. Митрев, Б. Абаџиев, В. Наумчески) сведоче о међусобној сарадњи тројице песника. Вапцаров је несумњиво утицао на књижевно формирање Неделковског, а преко своје збирке Вели мугри на њега је посредно утицао и Рацин, који је Неделковском служио као узор (њему се највише допадају гацинове песме о аргатима). Вапцарову су се свиделе песме „Елегии за тебе“, „Ленка“ и „Копачите“, према сведочењу Д. Митрева. Рацин је утицао и на друге песнике (пре свега на Кирета Димова, брата Николу, Војислава и, илића, Миту Богоевског и друге). У предговору књизи македонскиот стих 1900—1944. Б. Гистовски пише: „Дритото мораме особено да нагласиме дека речиси нема поистакнат стихотворец од овој период што не дошол на каков и да е начин во непосреден или посреден додир токму со Кочо Рацин. Преку сите тие контакти заемно се доградуваа и младите творци и самиот Рацин, а растеше и цела една литературна генерација“. Према сведочењу Јордана Леова, гацин је по повратку из Софије 1941. настојао да оснује Македонско књижевно друштво (по угледу на Македонски књижни кружок у Софији), али у томе није успео.

3.

8) Идеју о непрекидном попуњавању борбеног строја поновиће Вапцаров у песни „Претсмртно“:

„Безмилосна е борбата, и волчка,
И велат дека криела епичности.
Јас паднав. Ке ме смени друг и: точка!
Што тука значи некаква си личност?“

9) То се најбоље види у антологијској песми Вапцарова „Земја“:

„Таа земја,
сега што је чекорам,
таа земја,
в пролет што ја буди југот,
таа земја — своја не ја знам,
таа земја,
простете: е туѓа!

Над мојата земја,
до небото
Пирин се крева,
Боровите в буре
илинденски приказни пеат.
Над Охрид модрината

во просторот се слева,
а подолу уште
на Егејот далги се леат“,

као и у песни „Татковина“:

„Пат тебе те сакам
татковино Гоцева, Дамева,

во тебе се родив,
младините тука ми беа.
И в срце го носам
тревожното знаме
и вечниот полет
на сите без леб и без стреа”.

10) Блаже Ристовски нас упознаје са једним преводилачким фалсификатом М. Павлова која је на крају песме „Реферат“ Н. Вапцарова додала стих:

„За Болгарию нашу”.

4.

11) О томе смо опширно писали у одељку књиге **Поети-ка Косте Рацина** („Вредности Рацинове поезије”, стр. 111—130).

ПАСКАЛА

12) Б. Ристовски је у „Новој Македонији” (19. VIII 1979) објавио чланак „Необјављени песни за татковината од Никола Вапцаров”, а такође је превео и објавио три дотад необјављене песме: „Носталгија”, „Заклетва“ и „Предвестување”.

За потпуније разбирање ове проблематике потребно је видети књигу Б. Ристовског **Македонског стих 1900—1944** („Ми-сла“, Скопје, 1980) у којој је аутор објавио песме 121 песника који су у том периоду писали поезију на македонском језику (у књигу нису унети стихови Рацина, Марковског и Неделковског). То сведочи о континуитету савремене македонске поезије.

13) Песник и критичар Божо Милачиќ је у чланку „Трагом пјесника **Белих мугри** — Да ли је Коста Рацин аутор пјесме „Кадрo од живота“?” (објављеном у загребачком „Вјеснику“, бр. 19, 30. XII 1962) покушао да наведену песму припише Рацину. Меѓутим, познато је да се под псеудонимом **Б. Драгорски** крије Бранко Заревски и да је он аутор те песме. У Милачиќевом чланку нас интересује аргументација коју је у прилог својој тези он навео и која говори о лирским паралелизмима. Тиме се проблематика овог рада увелико проширује.

14) Живот и дело Рацина, Вапцарова и Неделковског постају литерарни мотиви. Борис Т. Оцевски још од 1942. године пише песму „За К. Неделковски”. Једно од најлепших поетских остварења на македонском језику, поема „Ракување” Блажета Конеског, посвећено је Рацину и Неделковском. Рацину су посвећене и три песме грчке песникиње Викторије Теодору: „Од стoмните на Рацин”, „Коста Рацин” и „На гробишта” (издате и на македонском језику, у књизи В. Теодору: **Сјај на вечерницата**, „Македонска ревија”, Скопје, 1980, у преводу Паскала Гилевског) и песме „Вапцаров“ Адама Пуслојића и Трајана Петровског, посвећене Вапцарову.